

Bilisme - eller hvordan teknologi skaber monstre, der med rette lægges hindringer i vejen for

af Mogens Lilleør¹

Hvad er en bilist? *Summen af person og bil!*

En bilist er en person omgivet af en behjulet skal eller hinde, der reducerer personens mulighed for at forholde sig til omverdenen. Mødet med den ydre verden hæmmes af såvel bilens komfort som af hvad man kunne kalde 'kørslens monotoni', samt den hastighed hvormed bilen kører og baggrundsstøjen fra vind, dæk og motor. Hastigheden reducerer personens mulighed for at se og begribe det sete; baggrundsstøjen reducerer personens mulighed for at gøre brug af hørelsen; komforten reducerer anvendelsen af føle- og lugtesansen.

Som fører af bilen løser man mange opgaver: Man behersker selve kørslens mange facetterede teknik, man følger trafikken, finder vej, men man tuner f.eks. også bilradioen ind på den rigtige station, justerer bånd- eller cd-afspilleren, tænder smøgen, taler i telefon, måske i diktafon, taler med passagerer, eller man er blot optaget af forventninger knyttet til ankomsten, måske af tanker forbundet med afgang, eller man surfer blot i erindringens mange kroge og afkroge. Dette sidste gælder især den, der kører den samme rute dag efter dag: 'Hvordan kom man egentlig hertil?' kan man undertiden spørge sig selv, når man nærmer sig sit bestemmelsessted og ikke kan huske at have set noget, endsige foretaget sig noget det sidste stykke tid, for at komme til stedet.

At tænke sig et væsen der (i det store hele) kun kan betjene sig af synssansen og derfor kun kan orientere sig i forhold til ting det ser, - sådan et væsen ville socialt set være en hund i et spil kegler. Bilisten er et sådant væsen. Som bilist kan man stort set kun anvende synet til at konstatere, at man er et sted af en bestemt trafikal beskaffenhed med en bestemt hastighed.

Teknologi forvandler omverdensrelationerne

¹ Inspirationen til artiklen er kommet flere steder fra, men det er især ihærdige trafik- og bilisme kritiske græsrodder på Fyn, der at vakt min interesse for problemfeltet. Inspiration er videre kommet fra så forskellige folk som Don Ihde, Eric Klawonn, J. Wetlesen, Niels Thomassen, Hans Skjervheim, Thomas Nagel, P.F.Strawson, O.F.Bollnow og L.W.Sumner.

Don Ihde har beskrevet hvordan teknologi på én gang formidler og forandrer menneskets omverdensrelationer, - den fysiske verden og medmennesket. Teknologi er værktøj: Det omfatter alt fra simple fysiske genstande over komplicerede maskiner til avancerede sociale strukturer, der er organiseret med henblik på bestemte formål. I sin formidlerfunktion optræder teknologi som transparent forlængelse af legemlige funktioner, f.eks. hammeren der forlænger og effektiviserer håndens virksomhed, stokken den blindes følsomhed eller brillerne øjnens funktion. Pointen er, at teknologi i denne forstand ikke er genstand for opmærksomhed, men at opmærksomheden samles gennem teknologien. Teknologien selv er tavs eller netop transparent. Teknologi kan imidlertid også formidle omverdensforholdet på en måde, der samler opmærksomheden om teknologien selv. Det sker når omverdenen mødes gennem aflæsning og fortolkning af instrumenter, såsom benzinmålere, ekkolod, termometre og lignende. Teknologien står her mellem mennesket og omverdenen på en bogstavelig måde. Den spærrer for udsynet, men formidler omverdenen gennem sine symboler.

Det væsentlige er at uanset hvilken form for teknologi, så er teknologi aldrig neutral. Den forvandler menneskets forhold til omverdenen. Teknologi virker nemlig ved at forstærke eller fortætte opmærksomheden om en given genstand ved reduktion af genstanden; en konkret teknologisk effektivitet skyldes, at den fremhæver en bestemt funktion frem for mulige andre, og det er denne *abstraktion* der skaber dens nytteværdi: Det er fordi tandlægen anvender det rette instrument (i stedet for f.eks. blot sine fingre), at det bliver muligt at afdække svagheder og huller i patientens tænder. Brugte hun fingeren ville hun næppe finde noget, fordi der ville være for mange sanseindtryk på en gang: Mundhulens våde eller fugtige varme, hudens blødhed, tændernes hårdhed, skarphed, fladhed etc. Ved at vælge instrumentet abstraherer tandlægen på forhånd fra de irrelevante sanseindtryk. Instrumentet forstærker en bestemt egenskab, hårdhed, ved at undertrykke de andre. Tandlægen møder kun mundhulen gennem instrumentet og møder i den forstand slet ikke mundhulen, men den del af mundhulen der er relevant. Effektiviteten er vundet på bekostning af et mere komplekst forhold til mundhulen. Altså teknologien er ikke neutral.

Bilen er en sådan ikke-neutral teknologi. Bilen forstærker mobiliteten, men reducerer samtidig persons muligheder i forhold til omverdenen. Bilen fungerer på den ene side som et transparent, ikke-neutralt medium, der på en tavs, nærmest formynderisk måde, i kraft af sin funktionalitet, bestemmer hvordan personen i bilen oplever og møder verden udenfor. Den formidler en bestemt slags møde. På den anden side skygger eller spærrer bilen eksplicit for udsynet i og med den koncentrerer opmærk

somheden om instrumenter, der skal fortolkes: Speedometer, omdrejningstæller, benzinmåler og diverse kontrollamper. Bilen reducerer altså på en dobbeltmåde omverdensforholdet til et møde mellem personen og hvad der kan formidles gennem bilens funktionalitet og instrumenter. Det er derfor, en bilist på landevejen kan mene det helt naturligt at passere en cyklist eller fodgænger med blot en meters afstand med en hastighed på 80 km/t og samtidig mene, at han tager hensyn til vedkommende (han har måske sat farten ned fra 100 km/t).

Bilisten er et skrøbeligt moralsk subjekt

Denne verden består dels af ting som ikke har krav på hensyn, dels af ting som har krav på hensyn. Hvad kendetegner ting som har krav på hensyn? Eller sagt på anden måde: Hvilken slags ting tilhører det etiske ansvarsområde?

Ting for hvem det ikke gør en forskel hvordan de behandles, er i sig selv ligegyldige; de begrundes ikke selv at der skal tages hensyn til dem. Den nødvendige og tilstrækkelige betingelse for at en ting selv begrundes et hensyn, dvs. tilhører det etiske ansvarsområde, er, at det gør en forskel *for den* hvordan den behandles. Pointen er, at for at en ting er etisk, skal den som et minimum kunne have to oplevelsestilstande og 'foretrække' den ene frem for den anden, for så gør det en forskel for den, om den er i den ene tilstand eller den anden. 'Den for hvem det gør en forskel ...' er moralsk subjekt og har derfor ret til relevant hensyn.

I kraft af dette etiske kommer begrebet rettighed til verden. Det omfatter først de civile, fundamentale rettigheder, der beskytter individet mod overgreb. Disse civile rettigheder gælder for alle, der har status som moralsk subjekt uanset om man kan eller vil noget. Men der er også såkaldt 'politiske' rettigheder, der sigter mod individernes aktive deltagelse og selvbestemmelse. Disse politiske rettigheder gælder kun de væsener, som udover at være moralske subjekter også er moralske aktører, dvs. også har tilstrækkelige færdigheder til helt eller delvist at håndtere eget liv og gøre noget for andre. Det er væsener der vil noget og kan noget.

For at forvalte et ansvar i et socialt fællesskab, skal man som et minimum kunne tre ting: a) Genkende de relevante situationer pligten omfatter, dvs. man besidder empatiske færdigheder, følelser og indsigt i et omfang der gør moralperception mulig. b) Vurdere de relevante situationer, dvs. følelser og indsigt er farvet af etiske principper og værdier, som angiver normer for 'rigtig og forkert'. c) Træffe beslut

ning i forhold til situationerne, dvs. man kombinerer evnen til at tænke over de mål og midler man har ('højere ordens'-refleksion) og evnen til enten at acceptere eller forandre dem (beslutningsevne). Altså en person identificerer og bedømmer moralsk relevante situationer gennem tre færdigheder: Moralperception, socialiseret dømmekraft og autonomi. To personer der møder hinanden, fremtræder for hinanden med en kropslig ikke-sprogligt artikuleret appel. Hver især perciperer de så at sige ønskeligheden af noget hos den anden. De er med andre ord ikke ligegyldige for hinanden. Det er dette at noget er ønsket (også selv om det ikke artikuleres som et ønske), der konstituerer det moralske subjekt: På den ene side begrundes det hvorfor man har ret til hensyn, f.eks. i form af beskyttelse, og på den anden side udgør det en nødvendig betingelse for, at man overhovedet kan være opmærksom på den relevante måde. Men for at kunne påtage sig ansvar og forpligtelser er det ikke nok blot at være åben for indtryk, man skal også kunne genkende specifikke behov og ikke mindst handle på erkendelsen. Det kan den der også er moralsk aktør: Gennem de tre færdigheder er han eller hun i stand til at identificere det moralsk signifikante i aktuelle situationer, træffe beslutning og påtage sig ansvar.

Et væsen, der både er moralsk subjekt og moralsk aktør, er moralsk person. Sammenfattende kan den moralske person beskrives i to dimensioner: 1) Moralsk subjekt: En indtryksåbenhed eller et oplevelsesnærvar som medfører at det gør en forskel for en, hvordan man bliver behandlet; hermed begrundes etisk status og følgelig retten til beskyttelse og omsorg. 2) Moralsk aktør: En evne til at genkende og vurdere moralsk relevante situationer og handle korrekt i dem (moralperception, dømmekraft, autonomi); det er herpå selvbestemmelsesretten funderes sammen med krav om ansvarlighed, dvs. at man bør påtage sig ansvar og pligter.

Bilisten skal beskrives som et skrøbeligt moralsk subjekt, der i kraft af 'bilens funktionalitet' ikke på relevant måde kan opfange omverdens-behov, og derfor heller ikke kan fungere som moralsk aktør. Bilisten kan ikke i tilstrækkeligt omfang påtage sig ansvar og forpligtelser. Bilisten kan følgelig ikke opnå status som moralsk person. Hvis det skal lykkes for en bilist at tage hensyn, kræver det at *personen* i bilen selv gennemtrænger komfortens panser, så at sige mentalt bryder ud igennem indespærringen. Og eftersom han eller hun normalt ikke registrerer nogen appel, skal personen selv artikulere appellen, dvs. formulere krav til sig selv. Personen i bilen skal med intellektet formulere og fastholde et hensyn, som erstatter de signaler der i det normale sociale liv udløser moralperceptionens empatiske automatik. Det er et krav som næppe mange personer kan leve op til givet bilens komfort, hastigheden og baggrundsstøjen fra vind, dæk og motor samt 'kørselens monotoni'.

Bilisten har brug for hjælp

Et menneske der af alle sanser kun kan anvende synssansen, ville med rette blive betragtet som alvorligt handicappet og derfor som et menneske, der har brug for hjælp. Bilisten er at ligne med et sådant invalideret væsen. Bilisten fungerer som en person med stærk reduceret socialfunktion, eller som et moralsk underudviklet menneske, der under normale omstændigheder ville blive krævet undergivet behandling eller særligt opsyn. Samfundet behandler derfor, på den ene side, naturligt nok bilisten som afviger. Det sker f.eks. ved den almindeligt forekommende trafikseparation og hastighedsbegrænsninger mm.. Men det mærkelige er at samfundet på den anden side, på trods af bilistens funktionsnedsættelse, de utallige brud på helt elementære krav om hensyn, alligevel i vid udstrækning behandler bilisten som en normal, fri og ansvarlig person, som man kan rette moraliserende krav til. Det er som om, at samfundet ikke helt har forstået hvad 'bilist' indebærer, ikke har forstået diagnosen 'bilist', eller ikke kan eller vil drage konsekvenserne af bilistfænomenet. Det er meningsløst at moralisere overfor bilister, når bilister de facto ikke er i stand til at leve op til moralske krav. Bilisten må slet ikke tilskrives pligter, som kun en moralsk person med sund moralperception, kan honorere. 'Ought implies can' er et fundamentalt etisk princip: Man må ikke kræve noget af nogen som de ikke kan leve op til.

For at sammenfatte, så er bilist-problemet, at et redeligt, anstændigt menneske som bilist krænker værdighed i et omfang, vedkommende ville have forsvoret, havde han eller hun været ved sine *fulde fem*. Sagen er, at som bilist kan personen ikke benytte sine fulde fem. Moralen er derfor, at vil man forhindre de skadelige virkninger på menneskers velfærd som følger af den *almindelige* bilist-adfærd, så må man tage udgangspunkt i bilistens (og ikke personens) faktiske moralkapacitet og kompetence i øvrigt og dernæst finde de relevante, effektive midler.

Eftertanke

Bilen forvandler personens muligheder for at møde andre personer. Men egentlig er det vel personen der forvandler sig selv i og med han eller hun sætter sig ind i bilen. Det er en drastisk forvandling: Personen forvandler sig fra et 'jeg' til en *den*. Ordet i 3. person indikerer det nye i forhold til omverdenen. Den person der gør sig til bilist, neutraliserer fundamentale betingelser for at kunne forvalte et omverdensansvar, han fraskriver sig muligheden for at bringe en væsentlig del af sine sanser i anvendelse i forhold til den verden, der er udenfor bilen. Han begår ikke-intenderet afpersonalisering. Qua

Denne artikel er publiceret på www.filosofi.net november 2003. Alle rettigheder tilhører forfatteren.

bilist er personen reduceret til objekt. Man kan derfor sige at bilist-fænomenet generelt er et produkt af personers selvobjektivering.